

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਨਾਟਕ-ਮੇਲਾ

ਰੂਪਕ ਹਰਿ

‘ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਟਕ-ਕਲਾ-ਕੇਂਦਰ’ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਨਾਟਕੀ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਦੀ ਜੋ ਲਹਿਰ ਚਲਾ ਰੱਖੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਅਤਿਅੰਤ ਸੁੰਦਰ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ 17 ਅਪ੍ਰੈਲ, 1966 ਨੂੰ ਗਾਂਧੀ ਗਰਾਊਂਡ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਨਾਟਕ-ਮੇਲੇ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਦੇ ਹਿਤੈਸ਼ੀ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਦੇ ਆਸ਼ਕ ਸੁਪ੍ਰਸਿੱਧ ਫਿਲਮੀ ਕਲਾਕਾਰ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਨੇ ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਕੀਤੀ। ਨਾਟਕ-ਮੇਲਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਨੇ ਦੋ ਦਿਨ ਵਾਸਤੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ, ਪਰੰਤੂ 16 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਕਾਮਨੀ ਦੇਵੀ ਦੀਆਂ ਕੱਵਾਲੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਛਤਰ-ਛਾਇਆ ਹੇਠ ਹੋਈਆਂ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ਨਾਟਕ-ਕਲਾ-ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਇਸ ਦਿਨ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਮਨਸੂਖ ਕਰਨਾ ਪਿਆ। ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਅਨੁਸਾਰ 16 ਤਾਰੀਖ ਨੂੰ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਇਹ ਸ਼ਾਮ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੱਵਾਲੀਆਂ ਵਿਚ ਜਾਣ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਟਕ-ਕਲਾ-ਕੇਂਦਰ’ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਬਿਤਾਉਣ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦਿੱਤੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਿਤਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਨਾਨਕ ਸਿੰਘ, ਸ਼ਿਵ ਕੁਮਾਰ, ਪ੍ਰੋ. ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ‘ਫੁੱਲ’, ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ, ਹਰਸਰਨ ਸਿੰਘ, ਜਗਤਾਰ, ਮਨਜੀਤ ਰਾਣਾ, ਬਲਬੀਰ ਮੋਮੀ, ਜਗਜੀਤ ਸਿੰਘ ਆਹੂਜਾ, ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਜੌਲੀ ਅਤੇ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਨਾਂ ਵਰਣਨ ਯੋਗ ਹਨ।

ਰਿਟਜ਼ ਹੋਟਲ ਦੇ ਲਾਨ ਵਿਚ ਚਾਹ ਉਪਰੰਤ ‘ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਟਕ-ਕਲਾ-ਕੇਂਦਰ’ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਜਤਿੰਦਰ, ਸਤਿੰਦਰ, ਮਹਿੰਦਰ, ਨਰਿੰਦਰਪਾਲ ਅਤੇ ਦਲਜੀਤ ਨੇ ਮਨੋਰੰਜਨ ਦਾ ਬੜਾ ਵਧੀਆ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ।

ਸ਼ਾਮਾਂ ਡੂੰਘੀਆਂ ਤ੍ਰਿਕਾਲਾਂ ਵਿਚ ਵਟ ਚੁੱਕੀਆਂ ਸਨ। ਹਨੇਰਾ ਪਸਰ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਨੂੰ ਫਿਲਮੀ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਬੋਲਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਉਸ ਨੇ ਆਖਿਆ, “ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਉਕਤਾ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਰੱਜ ਚੁੱਕੇ ਹੋ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੁਹਰਾਉਣ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ? ਮੈਂ ਏਥੇ ਸੱਜਰੀਆਂ ਤੇ ਨਰੋਈਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਵੇਖੀਆਂ ਹਨ। ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਬਹੁਤ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਬੰਬਈ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਵਾਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਪਾਂਡੀ ਭਾਰ ਚੁੱਕੀ ਟੁਰਿਆ ਜਾਵੇ, ਉਸ ਨੂੰ ਥਕਾਵਟ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਪਰ ਪੰਡ ਸੁੱਟਣ ਦੇ ਬਾਅਦ ਉਹ ਬਹੁਤ ਥਕਾਵਟ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਏਥੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਥਕਾਵਟ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸਾਂ ਤੇ ਹੁਣ ਸੱਜਰੀ ਤੰਦੂਰੀ ਰੋਟੀ ਵਰਗੀ ਬੋਲੀ, ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਹਵਾ ਅਤੇ ਨਰੋਏ ਵਾਤਾਵਰਣ ਨੇ ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ ਥਕਾਵਟ ਦੂਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਵਾਸਤੇ ਹੁਣ ਇਤਿਹਾਸਿਕ ਸਮਾਂ ਆਇਆ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੋਲੀ ਨੂੰ

ਮਾਣ ਮਿਲਿਆ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਨੂੰ ਨਾ ਅਪਣਾਉਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੀਣ-ਭਾਵ ਸੀ। ਇਹ ਹੁਣ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਹੁਣ ਪੰਜਾਬੀ ਲੋਕ ਦੂਜੇ ਰਾਜਾਂ ਵਿਚ ਮਿਲਣ ਉੱਤੇ ਆਪੋ ਵਿਚ ਅੰਗ੍ਰੇਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਿਆ ਕਰਨਗੇ। ਹੁਣ ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਲਾ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਦੌੜਨਾ ਪਵੇਗਾ। ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕਿ ਬੰਗਾਲ, ਮਦਰਾਸ, ਗੁਜਰਾਤ ਤੇ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਵਰਗੇ ਰਾਜ, ਨਾਟਕ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਅੱਗੇ ਨਿਕਲ ਚੁੱਕੇ ਹਨ, ਪਰ ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾ ਰਲਾਂਗੇ। ਜੇ ਅੱਜ ਪੰਜਾਬੀ ਚੰਗਾ ਨਾਟਕ ਵੇਖਣ ਲਈ ਕਲਕੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਕਦੇ ਬੰਗਾਲੀ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਾਟਕ ਵੇਖਣ ਲਈ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਆਇਆ ਕਰਨਗੇ। ਮੈਂ ਏਨੇ ਰੁਝੇਵੇਂ ਛੱਡ ਕੇ ਬੰਬਈ ਤੋਂ ਏਸ ਵਾਸਤੇ ਆਇਆ ਹਾਂ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਤੇ ਰੰਗਮੰਚ ਬਾਰੇ ਅੱਖੀਂ ਵੇਖੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਹਾਸਿਲ ਕਰ ਸਕਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ ਹੁਣ ਸੁਹਣੀਆਂ ਲੀਹਾਂ ਉੱਤੇ ਪੈ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਸਬੂਤ ਸਾਨੂੰ ਅੱਜ ਦੇ ਨਾਟਕਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲੇਗਾ।

“ਰੂਸ ਦੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਨਾਟਕਕਾਰ ਸਟਾਨਿਸਲਾਵਸਕੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਨਾਟਕ-ਕਲਾ ਉੱਤੇ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਖਦਾ ਹੈ ਨਾਟਕ ਵਿਚੋਂ ਨਾਟਕ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪਾਈ ਜਾਵੇ। ਨਕਲੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਅਦਾਕਾਰੀ ਹੁਣ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹੂ-ਬ-ਹੂ ਰੰਗ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਦਰਸ਼ਕ ਨਾਟਕੀਅਤਾ ਦੀ ਥਾਂ, ਅਡੰਬਰ ਦੀ ਥਾਂ, ਸੁਭਾਵਿਕਤਾ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗਲਤ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਘਟੀਆ ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਦੂਜੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿਚ ਭੁਲੇਖੇ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀ ਫਿਲਮਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਬੰਗਾਲੀ ਛੇੜਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਸਾਡੀਆਂ ਗਰਦਨਾਂ ਝੁਕ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਵੱਸਦੇ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਬੋਲੀ ਨਾਲ, ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨਾਲ ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਹੈ। ਹਰ ਸਾਲ ਵਿਸਾਖੀ ਦੀ ਰਾਤ ਮਨਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਵਿਚ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰ ਵੀ ਬੁਲਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਸਾਲ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਏਨਾ ਦਿਲਚਸਪ ਸੀ ਕਿ ਮਹਾਰਾਸ਼ਟਰ ਦੇ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਨਾਇਕ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਲਈ ਆਏ ਪਰ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਬੈਠੇ ਰਹੇ। ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਲੋਕ-ਗੀਤ, ਲੋਕ-ਨਾਚ ਤਾਂ ਅਨੋਖੀ ਖਿੱਚ ਵਾਲੇ ਹਨ ਹੀ, ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੇ ਕੱਦ-ਕਾਠ, ਚਿਹਰਿਆਂ ਦਾ ਸੱਜਰਾਪਨ ਤੇ ਛਬ ਵੀ ਬੜੀ ਮੋਹਕ ਹੈ।

“ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਕੋਈ ਵੀ ਗਰੁੱਪ ਨਾਟਕ ਲੈ ਕੇ ਬੰਬਈ ਆਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ‘ਜੀ ਆਇਆਂ’ ਆਖਾਂਗੇ। ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਪੈਸੇ ਦੀ ਥੁੜ੍ਹ ਨਹੀਂ, ਪੰਜਾਬੀ ਕਲਾ ਵੇਖਣ ਦੀ ਭੁੱਖ ਹੈ, ਪਰ ਇਹ ਕਲਾ ਅਜਿਹੀ ਹੋਵੇ ਕਿ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਿਖਾ ਕੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮੱਥੇ ਉੱਚੇ ਕਰ ਸਕੀਏ।”

ਇਥੇ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਿਕਰ ਕਰਨਾ ਉਚਿੱਤ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਨੇ ਬੰਬਈ ਵਿਚ “ਜੂਹੂ ਆਰਟ ਥੀਏਟਰ” ਨਾਮੀ ਨਾਟਕ-ਮੰਡਲੀ ਵੀ ਬਣਾਈ ਹੋਈ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ 1957-58 ਵਿਚ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਘੁੰਮਣ ਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਨਾਟਕ “ਉਧਾਲੀ ਹੋਈ ਕੁੜੀ” ਬੰਬਈ ਵਿਚ ਲਗਾਤਾਰ ਚਾਲ੍ਹੀ ਦਿਨ ਖੇਡਿਆ ਸੀ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਆ ਕੇ ਇੰਡੀਅਨ ਪੀਪਲਜ਼ ਥੀਏਟਰ ਐਸੋਸੀਏਸ਼ਨ (ਇਪਟਾ) ਦੇ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਵੀ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਸੀ।

“ਜੂਹੂ ਆਰਟ ਥੀਏਟਰ” ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਸਰਗਰਮੀਆਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਣ ਉੱਤੇ ਬਲਰਾਜ

ਸਾਹਨੀ ਨੇ ਅਫਸੋਸ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਆਖਿਆ, “ਸਾਡੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸ਼੍ਰੀ ਬੈਜ ਸ਼ਰਮਾ ਦੇ ਸੂਰਗਵਾਸ ਹੋ ਜਾਣ ਉਪਰੰਤ ਇਸ ਸੰਸਥਾ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਨਾਟਕ ਨਹੀਂ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ।”

‘ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਨਾਟਕ-ਕਲਾ-ਕੇਂਦਰ’ ਦੇ ਨਾਟਕ ਮੇਲੇ ਵਿਚ “ਭਾਈ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ”, “ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਚੌਲ”, “ਡਾਰਲਿੰਗ”, “ਨੇਤਰ-ਹੀਨ” ਅਤੇ “ਇਕ ਮਾਂ ਦੋ ਮੁਲਕ” ਨਾਟਕ ਖੇਡੇ ਗਏ।

ਭਾਈ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ

ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਨਾਟਕ ਸੀ “ਭਾਈ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ”। ਭਾਈ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਾਟਕਕਾਰ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਦਰਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਬਣਾਇਆ ਹੈ ਜੋ ਆਪਣੇ ਕਪਟੀ ਚੁਗਿਰਦੇ ਵਿਚ ਇਕਸੁਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਕਪਟੀ ਚੁਗਿਰਦਾ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਮਜ਼ਾਕ ਉਡਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਉੱਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਕੱਸਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਪਛੜ ਗਿਆ ਤੇ ਉੱਖੜ ਗਿਆ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਵੀ ਇਸ ਚੁਗਿਰਦੇ ਨਾਲੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤੋੜ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦਫ਼ਤਰ ਰੋਜ਼ ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਠੀਕ ਸਮੇਂ ਉੱਤੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਰੋਜ਼ ਦਾ ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਚਾਪਲੂਸੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਤੋਂ ਸਿਵਾ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਆਵਾਜ਼ ਵੱਲ ਕੰਨ ਨਹੀਂ ਦੇਂਦਾ। ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਬੋਲਾਂ ਵਿਚ ਦੁਹਰਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸਵਾਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, “ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਲੋਕ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ”....“ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਆਖ ਦਿਓ” ਨਾਲ ਆਪੇ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਥੀ ਕਲਰਕ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਸ਼ਰਾਫ਼ਤ ਦਾ ਨਾਜਾਇਜ਼ ਫ਼ਾਇਦਾ ਉਠਾ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਫ਼ਾਈਲਾਂ ਉਸ ਦੀ ਮੇਜ਼ ਉੱਪਰ ਰੱਖ ਦੇਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੋ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਕਰਿਆ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਸਾਹਿਬ ਪੜਤਾਲ ਉੱਤੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੇਜ਼ ਉੱਤੇ ਏਨਾ ਕੰਮ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਅੱਤਲ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਥੀ ਕਲਰਕਾਂ ਦੀਆਂ ਆਤਮਾਵਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫਿਟਕਾਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਤੇ ਉਹ ਸੱਚ ਬੋਲ ਕੇ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕਰਾ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਦਾ ਪਾਤਰ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਦਰਸ਼ਕ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਤਮਾ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਚਿਰਾਂ ਤੋਂ ਨੂੜੀ ਪਈ ਸੀ। “ਭਾਈ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਾਹਬ ਅੱਗੇ ਤੁਸਾਂ ਗੁਸਤਾਖੀ ਕੀਤੀ ਏ, ਪਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਣਾ ਸੀ ਕਿ ਸੱਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਗੁਸਤਾਖ ਹੁੰਦੈ” ਸੁਣ ਕੇ ਦਰਸ਼ਕ ਤਾਲੀਆਂ ਵਜਾਉਂਦੇ ਹਨ।

ਪੰਜਾਬੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਤਜਰਬੇ ਦੇ ਨਾਤੇ ਇਹ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਨਾਟਕ ਅਤਿਅੰਤ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਯਤਨ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਜੇ ਕਦੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਨੇ ਗੁਸਤਾਖੀ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਸੱਚ ਨੂੰ ਹੋਰ ਵੀ ਲਾਚਾਰ ਤੇ ਬੇਵੱਸ ਕਰ ਕੇ ਇਸ ਦੀ ਜਿੱਤ ਵਿਖਾਈ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਝੰਜੋੜਾ ਵੱਜਣਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਸੱਚ ਦੀ ਹਾਰ ਅਤੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨਾਲ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਆਸ਼ਾ ਵਧੇਰੇ ਪ੍ਰਭਾਵਕ ਤੇ ਕਾਰਗਰ ਸਿੱਧ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ “ਭਾਈ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਚੁਰਸਤੇ ਵਿਚ” ਵਾਲਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਨਾਟਕ

ਜੋ, ਕੁਝ ਨਾਟਕਾਂ ਦੇ ਵਕਫੇ ਪਿੱਛੋਂ, ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਨਿਰਾ ਭਾਸ਼ਣ ਬਣ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਪਾਤਰ ਤਦੇ ਹੀ ਉੱਘੜਦਾ ਹੈ ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪਾਤਰਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਖਲ੍ਹਾਰ ਕੇ ਮੇਚਿਆ ਜਾਵੇ। ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਹੋਰ ਕਲਰਕਾਂ, ਲੇਡੀ ਸਟੈਨੋ ਅਤੇ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਮੰਨਾ ਸਿੰਘ ਵਿਚ ਲਿਸ਼ਕ ਆਈ ਸੀ। ਚੁਰਸਤੇ ਵਿਚ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਖਲੋਤਾਂ, ਉਹ, ਨਾਟਕ ਅਤੇ ਰੰਗਮੰਚ ਤੋਂ ਚੋਖਾ ਦੂਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਲੱਗਦਾ ਸੀ।

ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਚੌਲ

ਨਾਟਕ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਚੰਦਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ “ਅੰਨ ਦਾਤਾ” ਅਤੇ ਫਿਲਮ “ਦੋ ਬੀਘਾ ਜ਼ਮੀਨ” ਵਿਚ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਦੀ ਅਦਾਕਾਰੀ ਤੋਂ ਮਿਲੀ ਹੈ। “ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਚੌਲ” ਇਕ ਡਾਗਰੀਬ ਪਰਿਵਾਰ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਛੋਟੇ ਚਿਰਾਗ ਨੂੰ ਭੁੱਖ ਦੇ ਝੱਖੜਾਂ ਨਾਲ ਬੁਝਦਾ ਵੇਖ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਮੁੱਠੀ ਭਰ ਚੌਲਾਂ ਲਈ ਵੱਡੀ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੀਮਤ ਅਦਾ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਜਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਇਸਮਤ ਲੁਟਾ ਕੇ ਚੌਲਾਂ ਦੀ ਮੁੱਠ ਲੈ ਕੇ ਘਰ ਪਹੁੰਚਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਅਨੁਭਵ ਸੁੰਨ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਾਟੀ ਇਸਮਤ ਦੀ ਦੀਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਚਿਰਾਗ ਨੂੰ ਬੁਝਣ ਤੋਂ ਬਚਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਕੀ। ਉਸ ਦਾ ਬੱਚਾ ਮਰ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਚੁੱਕੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਅਨੰਦਾ ਮੰਚ ਤੋਂ ਜਾਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਰਾਧੇ ਰੋ ਰੋ ਕੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਪੱਛ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਰਾਧੇ ਦੇ ਰੋਲ ਵਿਚ ਦਲਜੀਤ ਨੇ ਨਾ ਕੇਵਲ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਹਮਦਰਦੀ ਜਿੱਤ ਲਈ, ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਲਕਾਂ ਵਿਚ ਗਲੇਭੂ ਵੀ ਲਟਕਾ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਦਾ ਗੱਚ ਭਰ ਕੇ ਬੋਲਣਾ, ਨਜ਼ਰ ਪਥਰਾ ਲੈਣਾ, ਹੋਠਾਂ ਨੂੰ ਸੀੜ ਲੈਣਾ, ਦੁੱਖ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਸੁੰਗੜਾਉਣਾ, ਨਾਸਾਂ ਫੁਲਾਉਣਾ, ਰੋਂਦਿਆਂ-ਰੋਂਦਿਆਂ ਬਾਂਹ ਨਾਲ ਹੰਝੂ ਪੁੰਝ ਕੇ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿਚ ਉਲਝਾ ਲੈਣੀਆਂ, ਕਮਾਲ ਦੀ ਅਦਾਕਾਰੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਲਈ ਦਲਜੀਤ ਅਤੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੋਵੇਂ ਵਧਾਈ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਟਕਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਨਿੱਗਰ ਵਿਕਾਸ ਦੀ ਸੂਚਕ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਪ੍ਰਕ੍ਰਿਤੀਵਾਦੀ ਅਦਾਕਾਰੀ ਉੱਤੇ ਦੇਂਦਾ ਸੀ, ਐਤਕੀਂ ਉਸ ਨੇ ਮੰਚ-ਜੜਤ ਅਤੇ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਵੱਲ ਵੀ ਪੂਰਾ-ਪੂਰਾ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੰਚ ਦੇ ਦੁਪਾਸੀਂ ਪਾਟੀਆਂ ਚਿੱਕਾਂ ਲਟਕਾ ਕੇ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਅੰਦਰਵਾਰ ਰਸਤਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਸੱਜੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਖਜੂਰਾਂ ਦੇ ਸੁੱਕੇ ਪੱਤਰ ਆਦਿ ਰੱਖੇ ਗਏ। ਰਾਧੇ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਠੀਕ ਡਾਗਰੀਬ ਔਰਤ ਵਾਲਾ ਹੈ ਪਰ ਪੇਂਡੂ ਪੰਜਾਬਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮੈਲੀ ਸਾੜੀ ਨਾਲੋਂ ਟਾਕੀਆਂ ਵਾਲੀ ਸਲਵਾਰ ਕਮੀਜ਼ ਵਧੇਰੀ ਜਚਣੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਅਨੰਦੇ (ਪ੍ਰੀਤਮ ਪਿਆਸਾ) ਦੇ ਲੱਕ ਵੀ ਧੋਤੀ ਦੀ ਥਾਂ ਪਾਟਾ ਪੁਰਾਣਾ ਚਾਦਰਾ ਹੋਰ ਚੰਗਾ ਰਹਿਣਾ ਸੀ। ਪਾਟਾ ਕੁੜਤਾ ਤੇ ਮੈਲੀ ਪੱਗ ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਜਚੀ ਸੀ। ਖਲ-ਨਾਇਕ ਗੋਪਾਲ (ਮਹਿੰਦਰ) ਦੀ ਮੇਕਅੱਪ ਬੜੀਆਂ ਰੀਝਾਂ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਪਦੀ ਸੀ। ਨੰਗੇ ਪਿੰਡੇ ਉੱਤੇ ਲਾਲ ਕੁੜਤੀ, ਵੱਡੀਆਂ ਮੁੱਛਾਂ, ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਬਹੁਤ ਥਿੱਧੇ ਤੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕੰਘਾ ਟੁੰਗਿਆ

ਹੋਇਆ, ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜਚਦਾ ਸੀ। ਬੋਲਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀ ਤੱਕਣੀ ਵਿਚ ਵੀ ਕੁਝ ਐਸੀ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਲਈ ਨਫਰਤ ਜਗਾ ਲਈ। ਜਦ ਉਹ ਅਨੰਦੇ ਨੂੰ ਆਖਦਾ ਹੈ “ਬੀਵੀ ਵੇਚ ਦੇ, ਸੌਦਾ ਮੈਂ ਕਰਾਂਗਾ।” ਅਤੇ ਅਨੰਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਲੱਕੜ ਉੱਤੇ ਡੇਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਕ ਬਹੁਤ ਹੱਸਦੇ ਹਨ। ਬੱਚੇ ਦੀ ਮੌਤ ਉੱਤੇ ਅਨੰਦੇ ਦਾ ਨੀਮ ਪਾਗਲਾਂ ਵਾਲਾ ਵਿਹਾਰ ਕੁਝ ਢਿੱਲਾ ਸੀ ਪਰ ਨਾਟਕ ਦੇ ਵਿਸ਼ੇ ਅਤੇ ਦਲਜੀਤ ਦੀ ਅਦਾਕਾਰੀ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਪੰਡਾਲ ਵਿਚ ਸੰਨਾਟਾ ਰੱਖਿਆ। ਇਕੋ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ ਜੋ ਪੰਡਾਲ ਵਿਚੋਂ ਆਈ, ਉਹ ਸ਼ਲਾਘਾ-ਭਰੀਆਂ ਤਾੜੀਆਂ ਦੀ ਸੀ।

ਪਲੈਨਿੰਗ

ਇਸ ਉਪਰੰਤ, ਸਕਿੱਟ “ਪਲੈਨਿੰਗ” ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ। ਪਲੈਨਰ ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਅਤੇ ਅਦਾਵਾਂ ਨੂੰ ਵੇਖ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚੰਗਾ ਪਾਰਟ ਕਿਸੇ ਗੰਭੀਰ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਅਦਾਕਾਰ ਵਿਚ ਚਿਣਗ ਹੈ ਅਤੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਠੀਕ ਉਪਯੋਗ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਲੈਨਰ ਦੀ ਬੀਵੀ ਮਿਸ ਕੰਵਲ ਨੂੰ ਮੰਚ-ਸੂਝ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਕ-ਸੂਝ ਦਾ ਕੋਈ ਅਨੁਭਵ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦਾ।

ਡਾਰਲਿੰਗ

“ਡਾਰਲਿੰਗ” ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਫੁੱਲ ਦੇ ਬਹੁਤ ਸਫਲ ਨਾਟਕਾਂ ਵਿਚੋਂ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਭਰਪੂਰ ਨਾਟਕੀਅਤਾ ਹੈ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਬਹੁਤ ਸੁਚੱਜੀ ਸਥਿਤੀ ਵੀ। ਆਪਣੇ ਮਾਤਹਿਤਾਂ ਦੀਆਂ ਘਰ ਵਾਲੀਆਂ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਚਾਹ ਪੀਣ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕੀ ਅਫਸਰ, ਇਕ ਮਾਤਹਿਤ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪਤਨੀ ਦੇ ਥਾਂ ਜਦ ਆਪਣੀ ਡਾਰਲਿੰਗ ਪਤਨੀ ਨੂੰ ਵੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸੱਤੀਂ ਕੱਪੜੀਂ ਅੱਗ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਡਾਰਲਿੰਗ ਪਤਨੀ ਹਰਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਆਪਣੇ ਡਾਰਲਿੰਗ ਪਤੀ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲੋਂ ਬੇਪਰਵਾਹ ਅਤੇ ਪਤਨੀ ਵੱਲੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋਣ ਦਾ ਇਲਾਜ ਭਾਲਦਿਆਂ ਸਮੁੱਚੀ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਕਲਿਆਣ ਵਿਚ ਜੁੱਟੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਚੰਦਾ ਇਕੱਠਾ ਕਰਦੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। ਕਪਟੀ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਕਪਟ ਵਿਚ ਵੀ ਉਹ ਸ਼ਰੀਕ ਹੋਣ ਤੋਂ ਸੰਕੋਚ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਜੋ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਭਲਾਈ ਵਾਸਤੇ ਚੰਦਾ ਲੈ ਸਕੇ। ਇਕ ਮਰਦ ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਚੰਦਾ ਦੇਣ ਲਈ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਸ਼ਰਤ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਰਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਦੇਰ ਉਸ ਦੀ ਪਤਨੀ ਹੋਣ ਦਾ ਨਾਟਕ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ ਤਾਂ ਜੋ ਅਫਸਰ ਉਸ ਦੀ ਨਵੀਂ ਪਤਨੀ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਚਾਹ ਪੀ ਸਕੇ। ਜਦੋਂ ਹਰਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਰਜ਼ਾਮੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਅਫਸਰ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਪਤੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਕਹਿਰਾਂ ਦਾ ਝੰਜੋੜਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ, ਜੋ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਢਿੱਡਾਂ ਵਿਚ ਵੱਟ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਟ-ਪੋਟ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਅਦਾਕਾਰ ਇਸ ਨਾਟਕ ਨਾਲ, ਨਾਟਕਕਾਰ ਫੁੱਲ ਨਾਲ ਅਤੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰਾ ਇਨਸਾਫ਼ ਨਾ ਕਰ ਸਕੇ। ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਦੇ ਸੈਟ ਵਿਚ ਬਹੁਤੀਆਂ

ਕਿਤਾਬਾਂ ਸੈਂਟ੍ਰਲ ਟੇਬਲ ਉੱਤੇ ਰੱਖੀਆਂ ਗਈਆਂ, ਫੁੱਲਦਾਨ ਕਿਤਾਬਾਂ ਉੱਤੇ ਸੀ। ਚਾਹ ਦੀ ਟ੍ਰੇ ਵੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਰੱਖੀ ਗਈ ਤੇ ਫੇਰ ਰਾਜਕੁਮਾਰ (ਹਰਕਿਸ਼ਨ) ਨੇ ਸੋਫਾ ਸੈਟ ਉੱਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਹਰਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਦੇ ਪਾਰਟ ਵਾਸਤੇ ਆਸ਼ਾ ਦੀ ਚੋਣ ਅਢੁੱਕਵੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੋਲਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆਉਂਦੀ ਅਤੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਉਹ ਵਿਗਾੜ ਦੇਂਦੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ‘ਮਿਹਣੇ’ ਦਾ ‘ਮਹਿਨਾ’ ਆਦਿ। ‘ਬੁੱਧਿਮਤਾ’ ਵਰਗੇ ਕਈ ਸ਼ਬਦ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਭਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਬਹੁਤ ਸਾਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਪਰਾਏ ਮਰਦ ਦੀ ਪਤਨੀ ਦੇ ਨਾਟਕ ਲਈ ਮੇਚ ਨਹੀਂ ਸੀ ਖਾਂਦਾ। ਉਸ ਵਿਚ ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ, ਚੁਸਤੀ, ਅਦਾ ਤੇ ਨਾਜ਼ ਨਖਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ, ਜੋ ਇਸ ਪਾਤਰ ਦੀ ਮੁੱਖ ਆਵੱਸ਼ਕਤਾ ਸੀ। ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ (ਹਰਕ੍ਰਿਸ਼ਨ) ਦਾ ਛੋਟਾ ਭਰਾ ਬਲਰਾਜ (ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਵ) ਕਾਫ਼ੀ ਚੰਗਾ ਸੀ। ਪਰ ਨਾਟਕ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਪਿਆਰਾ ਪਾਤਰ ਸੀ ਚੇਤੂ ਨੌਕਰ (ਮਹਿੰਦਰ) ਜਿਸ ਦੀ ਲਟਕਦੀ ਬੋਦੀ ਤੇ ਲਾਲ ਪਰਨੇ ਤੋਂ ਵੱਧ ਚੌਂਦੀ ਜੀਭ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਰਸ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਚੋਰੀ ਰਸਗੁੱਲੇ ਖਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਪਰਦੇ ਨਾਲ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਪੁੰਝਣਾ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੀ ਹਰਕਤ ਸੀ। ਚੋਰੀ ਪਲਾਂ ਦੀ ਮਾਲਕਨ ਨੂੰ ਸੈਨਤਾਂ ਕਰ ਕੇ ਵੀ ਉਸ ਨੇ ਕਾਫ਼ੀ ਹਾਸ-ਰਸ ਪੈਦਾ ਕੀਤਾ। ਅਫਸਰ ਦੇ ਰੋਲ ਵਿਚ ਨਰਿੰਦਰ ਸ਼ਰਮਾ ਥਿੜਕਿਆ ਰਿਹਾ। ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਿਆਂ, ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਤੁਹਾਡੀ ਬੀਵੀ ਦਾ ਬਣਾਇਆ ਹੋਇਐ? ਉਹ “ਬੀਵੀ” ਦੀ ਥਾਂ “ਭਾਬੀ” ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਗਿਆ।

ਨੇਤਰਹੀਨ

ਕਰਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੁੱਗਲ ਬਾਰੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨਾਟਕ ਰੰਗਮੰਚ ਵਾਸਤੇ ਨਹੀਂ, ਕੇਵਲ ਰੇਡੀਓ ਵਾਸਤੇ ਲਿਖਦਾ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਟਕ “ਨੇਤਰਹੀਨ” ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੋਰ ਪਕੇਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਈ ਸਿਆਣੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਇਸ ਚੋਣ ‘ਤੇ ਹੈਰਾਨੀ ਵੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ।

“ਨੇਤਰਹੀਨ” ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖ਼ਾਤਿਰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਗਵਾ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤ ਮਨਮੋਹਨ ਦੀ ਦੁੱਖ-ਗਾਥਾ ਹੈ। ਅਜਿਹਾ ਪਾਤਰ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਹਮਦਰਦੀ ਜਿੱਤ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਨਾਟਕੀ ਸਥਿਤੀ ਬੜੀ ਵਿਚਿੱਤਰਤਾ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਸਜਨੀ, ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਰੱਜਵਾਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਦਾ ਹਾਰ-ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਵੇਖ-ਵੇਖ ਉਹ ਰੱਜਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ, ਪਿਆਰ-ਆਵੇਸ਼ ਵਿਚ ਜਿਸ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਉਹ ਮੇਟ ਦੇਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਜੋ ਫੇਰ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਤੋਂ ਕੁਰਬਾਨ ਹੁੰਦੀ ਸੀ,—ਉਹੀ ਪਤਨੀ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਖ਼ਾਤਿਰ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਗਵਾ ਬੈਠਣ ਵਾਲੇ ਇਸ ਸੈਨਿਕ ਨੂੰ ਹਮਦਰਦੀ, ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਕ੍ਰਿਤੰਗਤਾ ਦੀ ਥਾਂ ਹੁਣ ਨਫ਼ਰਤ ਦੇਂਦੀ ਹੈ, ਕੇਵਲ ਏਸੇ ਲਈ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਜੋਤਹੀਨ ਅੱਖਾਂ ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦਾ ਖ਼ੁਮਾਰ, ਉਸ ਦਾ ਜੋਬਨ, ਉਸ ਦੀ ਲੱਥੀ ਚੁੰਨੀ, ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਵੇਖ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀਆਂ। ਜੋ ਅੱਖਾਂ ਗਿੱਲੀਆਂ ਨਾ ਹੋ ਸਕਣ, ਮਹਿਬੂਬ ਦਾ ਰਾਹ ਨਾ ਵੇਖ ਸਕਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਖਾਂ ਤੋਂ ਸਜਨੀ ਨੂੰ ਨਫ਼ਰਤ ਹੈ। ਜੋ ਪਤੀ ਸੋਟੀ ਦੀ ਟੇਕ ਨਾਲ ਟੁਰਦਾ ਹੈ,

ਉਸ ਤੋਂ ਸਜਨੀ ਨੂੰ ਨਫਰਤ ਹੈ। ਉਹ ਤਿੰਨ ਸੋਟੀਆਂ ਸਾੜ ਵੀ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

ਸਜਨੀ ਹੁਣ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿਚ ਗਵਾਚਣਾ ਲੋਚਦੀ ਹੈ। ਘਰ ਦਾ ਨੌਕਰ, ਬਾਬਾ, ਜਦੋਂ ਸਜਨੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਮਨਮੋਹਨ ਬਾਬੂ ਦੀ ਉਸ ਲਈ ਵਿਆਕੁਲਤਾ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਦੋਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤਰਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਤੇ ਸਜਨੀ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਖਦੀ ਹੈ, “ਤੂੰ ਕਦੇ ਕੁਮਾਰ ਦੇ ਨੈਣ ਵੇਖੇ ਨੇ? ਉਸ ਦੇ ਨੈਣਾਂ ਵਿਚ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਭੁੱਖ ਏ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਵੇਖਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਹਵਾਂ ਵਿਚ ਢੇਰੀ ਹੋ ਜਾਂਦੈ।”

ਇਹੋ ਜਹੀ ਪਤਨੀ ਵਾਸਤੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਜਾਗ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੀ ਘਿਰਣਾ ਦੀ ਪਾਤਰ ਹੈ ਪਰੰਤੂ ਉਸ ਦਾ ਪਹਿਰਾਵਾ ਏਨਾ ਸਾਦਾ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਬਹੁਤ ਹੀ ਓਪਰੀ-ਓਪਰੀ ਜਾਪਣ ਲੱਗੀ। ਕੁਮਾਰ ਨਾਲ ਸਿਨਮੇ ਜਾਣ ਲਈ ਉਹ ਜਦੋਂ ਹਾਰ-ਸ਼ਿੰਗਾਰ ਕਰਦੀ ਸੀ, ਲਿਪਸਟਿਕ ਲਗਾਉਂਦੀ ਸੀ, ਤਦ ਵੀ ਉਹ ਸਾਦ-ਮੁਰਾਦੀ ਯਤੀਮ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੇਕਅਪ ਅਤੇ ਪਹਿਰਾਵਾ ਬਹੁਤ ਅਦੁੱਕਵਾਂ ਹੋਣ ਕਾਰਨ ਨਾਟਕ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਉੱਘੜ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਅਖੀਰ ਉੱਤੇ ਉਹ ਹੱਸ ਵੀ ਪਈ, ਤੇ ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਨਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਜਨੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿੰਦਰ ਦੀ ਚੋਣ ਕੋਈ ਸੁਚੱਜੀ ਚੋਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਸਮਝੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਪਰੰਤੂ ਨੌਕਰ ਬਾਬੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਸ਼ਨ ਦੇਵ ਅਤੇ ਨੇਤਰਹੀਨ ਮਨਮੋਹਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਇੰਦਰਜੀਤ ਮਹਿਤਾ ਨੇ ਅਦਾਕਾਰੀ ਵਿਚ ਅਤਿਅੰਤ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਨਿਪੁੰਨਤਾ ਵਿਖਾਈ। ਨਾਟਕ ਦਾ ਪਲਾਟ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਾਸਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਸੈਲਾ ਅਤੇ ਨਾ-ਪਸੰਦ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਅਦਾਕਾਰਾਂ ਨੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਕੀਲੀ ਰੱਖਿਆ। ਇੰਦਰਜੀਤ ਮਹਿਤਾ ਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਰੱਖ ਕੇ ਨੇਤਰਹੀਨਤਾ ਦਾ ਦਿਲ-ਚੀਰਵਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਦਾ ਸੋਟੀ ਨਾਲ ਰਸਤਾ ਟੋਹ ਕੇ ਪੋਲੇ-ਪੋਲੇ ਕਦਮ ਰੱਖਣਾ, ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਲੜਖੜਾ ਜਾਣਾ, ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਗੱਚ ਭਰ ਕੇ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਅਤੇ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਉਤਾਰ-ਚੜ੍ਹਾਅ ਲਿਆਉਣਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਲਝੀ ਹੋਈ ਅਦਾਕਾਰੀ ਦਾ ਸੂਚਕ ਸੀ। ਏਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੋਪਾਲ ਬਾਬੇ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਕਿਸ਼ਨਦੇਵ ਦੀ ਤੱਕਣੀ ਵਿਚ ਸਹਿਮ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦਾ ਮਿਸ਼੍ਰਿਤ ਭਾਵ, ਟੋਹ ਅਤੇ ਬੋਲ ਵਿਚ ਅਧੀਨਗੀ, ਸੱਚ ਅਤੇ ਵਫ਼ਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਅਤੇ ਘਰ ਦੇ ਉਲਝੇ ਮਾਮਲੇ ਨੂੰ ਸੁਲਝਾਉਣ ਲਈ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਵਾਲੀ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਬਹੁਤ ਸੁਭਾਵਿਕ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੇਕਅਪ ਵੀ ਬੜੀ ਹੀ ਚੰਗੀ ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵਕ ਸੀ। ਕੁਮਾਰ (ਅਰਵਿੰਦ) ਨੇ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਰੋਲ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਓਵਰ-ਐਕਟਿੰਗ ਕੀਤੀ।

ਪਰੰਤੂ ਮੇਰਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ ਕਿ ਸਤਿੰਦਰ ਦੀ ਥਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਅਦਾਕਾਰ ਰੱਖ ਕੇ ਅਤੇ ਕੁਮਾਰ ਦੀ ਅਦਾਕਾਰੀ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਸੁਭਾਵਿਕ ਬਣਾ ਕੇ ਵੀ ਇਸ ਨਾਟਕ ਬਾਰੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕਰਮ ਬਦਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਕੀਲੀ ਰੱਖਣ ਵਿਚ ਤਾਂ ਇਹ ਅਦਾਕਾਰ ਵੀ ਕਾਫ਼ੀ ਸਫਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਦੁੱਗਲ ਦੇ ਲਿਖੇ ਕਾਵਿਕ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੇ ਲੱਗੇ: “ਮੁਹੱਬਤ ਵਿਚ ਔਰਤ ਦਾ ਜਿਗਰਾ ਸਮੁੰਦਰ ਜੇਡਾ ਹੁੰਦੈ”, “ਤੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਬਾਬਾ, ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ ਅਤੇ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਮਜ਼ਾ ਆਉਂਦੈ”, “ਮੁਹੱਬਤ

ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੇਤਰਹੀਨ ਹੁੰਦੇ ਨੇ..." ਆਦਿ।

ਇਕ ਮਾਂ ਦੋ ਮੁਲਕ

ਪਰਦਾ ਉੱਠਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਦ ਪੇਸ਼ਕਾਰ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਖਿਆ "ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਹਰਸਰਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਟਕ "ਇਕ ਮਾਂ ਦੋ ਮੁਲਕ" ਪੇਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੈਰਾਨੀ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਇਕਾਂਗੀ ਹਰਸਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ।

ਖੈਰ, ਪਰਦਾ ਉੱਠਿਆ। ਚਰਖਾ ਕੱਤਦੀ ਬੁੱਢੀ ਬੇਬੇ ਦੀ ਥਾਂ ਛੱਜ ਤਰੁਪਦੀ ਮੁਟਿਆਰ ਨਜ਼ਰੀਂ ਪਈ। ਇਹ ਨਾਇਕਾ ਰਾਜੀ ਦੀ ਸੱਸ ਸੀ, ਤੇ ਬਚਨੇ ਦੀ ਮਾਂ... ਬਚਨਾ ਜੋ ਰਾਜੀ ਉਰਫ਼ ਰਜ਼ੀਆ ਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਕਾਫ਼ਲੇ ਵਿਚੋਂ ਚੁੱਕ ਲਿਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਹੁਣ ਬਚਨੇ ਦੀ ਬੀਵੀ ਬਣ ਕੇ ਉਹ ਦੋ ਬੱਚੇ ਵੀ ਜੰਮ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਅਫਸਰ ਉਧਾਲੀਆਂ ਦੀ ਖੋਜ ਵਿਚ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਬਚਨੇ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਕਰੜੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਬਚਨੇ ਦਾ ਬਾਪੂ ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ। ਘਰੋਂ ਵਿਦਾ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਭਾਸ਼ਣ ਵੀ ਝਾੜਦਾ ਹੈ।

ਅਸਲ ਨਾਟਕ "ਇਕ ਵਿਚਾਰੀ ਮਾਂ" ਵਿਚ ਬਚਨੇ ਦਾ ਨਾਂ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਹੈ। ਉਹਦਾ ਕੋਈ ਬਾਪੂ ਨਹੀਂ। ਦੋ ਪੁੱਤਰ ਹਨ, ਇਕ ਨੌਂ ਸਾਲ ਦਾ ਤੇ ਇਕ ਸੱਤ ਸਾਲ ਦਾ। ਰਾਜੀ ਨੂੰ ਬਰਾਮਦ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਉਹਦਾ ਆਪਣਾ ਮਾਮੇ-ਜਾਇਆ ਭਰਾ ਜਮਾਲ, ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਚਲੇ ਗਏ ਪੁੱਤਰਾਂ—ਅਸਗਰ ਤੇ ਗ਼ਫੂਰ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਵੀ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੋ ਹਿੰਦੁਸਤਾਨੀ ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੋਂ ਵਿਛੜਨ ਲੱਗੀ ਮਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਪਾਟਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਘਰ ਦੀ ਚੁਗਾਠ ਟੱਪ ਕੇ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਬੱਚੇ ਵਿਲਕਦੇ-ਕੁਰਲਾਂਦੇ ਹਨ, ਤਾਂ ਫੇਰ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਦੌੜ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਹੱਥ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਲੈਣ ਲਈ ਲਪਕ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਇਸ ਬਦਕਿਸਮਤ ਮਾਂ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਵਿਚ ਸ਼ਿਗਾਫ਼ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਹੋਸ਼-ਹਵਾਸ ਜਵਾਬ ਦੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਦਰਦਨਾਕ ਨਜ਼ਾਰਾ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਚੀਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ, ਨੇਤਰ ਸੇਜਲ ਕਰ ਦੇਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਬੇਇਖ਼ਤਿਆਰ ਸਿਸਕੀਆਂ ਭਰ ਕੇ ਰੋਣ ਲਈ ਮਜ਼ਬੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਨਾਟਕ ਨੇ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਨਾਟਕ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਾਰੀ ਦਾ ਦੁਖਾਂਤ ਨਾਟਕ ਦੇ ਦੁਖਾਂਤ ਨੂੰ ਵੀ ਮਾਤ ਪਾ ਗਿਆ। ਰਾਜੀ ਉਹੀ ਕੁੜੀ ਸਤਿੰਦਰ ਸੀ, ਜੋ ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਨੇਤਰਹੀਨ ਵਿਚ ਸਜਨੀ ਬਣੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਨਾ ਹੀ ਪਹਿਰਾਵਾ ਪੇਂਡੂ ਬਣਾਇਆ, ਨਾ ਹੀ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਸਜਾਵਟ ਬਦਲੀ। ਦਰਸ਼ਕ ਆਖਣ ਲੱਗ ਪਏ "ਉਹੀ ਫੇਰ ਆ ਗਈ ਹੈ"। ਛਮਕ ਜਿਹੀ ਸੋਲ੍ਹਾਂ-ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਇਹ ਕੁੜੀ ਚਾਰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਵੀ ਨਾ ਦੇ ਸਕੀ। ਉਸ ਦਾ ਲਹਿਜ਼ਾ ਪੇਂਡੂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬਚਨਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਪਾਤਰ ਸੀ। ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੋਲ-ਬੋਲ ਉੱਤੇ ਉਹ ਥਿੜਕਦਾ ਸੀ, ਭੁੱਲਦਾ ਸੀ, ਤੇ ਚੁੱਪ-ਗੜੁੱਪ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਫਿਰ ਕੱਛਾਂ ਵਿਚ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਝੂਲਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਛੀਟਕਾ ਜਿਹਾ ਮੁੰਡਾ ਲਗਦਾ ਸੀ। ਜੱਟ ਗਭਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਉੱਕਾ ਨਾ ਦੇ ਸਕਿਆ। ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਬਾਪ ਬਣਨ ਦੀ ਥਾਂ ਆਪ ਉਸੇ ਵਾਲਾ ਪਾਰਟ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਰਾਜੀ ਦਾ ਪਾਰਟ ਜੇ ਕੈਲਾਸ਼ ਕੌਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀ

ਤਾਂ ਕਮਾਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਕੈਲਾਸ਼ ਕੌਰ ਅਤੇ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ ਅਦਾਕਾਰੀ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਘਾਟ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਨਾ ਕਰ ਸਕੀ। ਨਾਟਕ ਦੇ ਨਾਇਕ ਨੱਥਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਰਾਜੀ ਦੇ ਭਰਾ ਜਮਾਲ, ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਕੱਟ-ਵੱਢ ਕੇ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਲਈ ਰੱਖ ਲਏ। ਕਈ ਵਾਰਤਾਲਾਪ ਇਸ ਨਵੇਂ ਪਾਤਰ ਵਾਸਤੇ ਆਪ ਵੀ ਜੋੜ ਲਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਨੂੰ ਕਾਫੀ ਖੁਸ਼ ਕੀਤਾ, ਜਿਵੇਂ “ਵਹੁਟੀ ਮੁੰਡੇ ਦੀ, ਵਾਹਦੇ ਤੂੰ ਕਰਦੈਂ” ਅਤੇ “ਮੁਲਕਾਂ ’ਤੇ ਲੀਕ ਤਾਂ ਪੈ ਗਈ, ਪਰ ਮਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ’ਤੇ ਕਿਸ ਨੇ ਲੀਕ ਪਾਣੀ ਸੀ।” ਇਸ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਜਾਨ ਨਾ ਪੈ ਸਕੀ। ਅਸਲ ਨਾਟਕ ਵਿਚ ਬਚਨੇ ਦਾ ਘੜੀ-ਮੁੜੀ ਚੁਗਾਠ ਦੀ ਠੋਕਰ ਨਾਲ ਡਿੱਗ ਕੇ ਚੁਗਾਠ ਵੱਢ ਦੇਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲੇ ਹੋਣਾ ਅਤੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਚੁਗਾਠਾਂ ਪੁੱਟੀਆਂ ਜਾਣ ਦਾ ਵਾਤਾਵਰਣ ਪੈਦਾ ਕਰਨਾ, ਰਾਜੀ ਦੇ ਵਿੱਛੜੇ ਭਰਾ ਜਮਾਲ ਦਾ ਮੰਚ ’ਤੇ ਆਉਣਾ, ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਮਾਂ ਲਈ ਰੋਣਾ-ਵਿਲਕਣਾ ਅਤੇ ਮਾਂ ਦਾ ਹਿਰਦਾ ਦੁਬਿਧਾ ਵਿਚ ਲੀਰੋ-ਲੀਰ ਹੋ ਜਾਣਾ, ਇਸ ਨਾਟਕ ਦੀਆਂ ਉਹ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਘਟਨਾਵਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰਸਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਕਾਂਗੀ “ਇਕ ਵਿਚਾਰੀ ਮਾਂ” ਨੂੰ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਇਕਾਂਗੀਆਂ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬਗ਼ੈਰ ਜਿਵੇਂ ਨਾਟਕ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ, ਜੇ ਨਾਟਕਕਾਰ ਹਰਸਰਨ ਸਿੰਘ ਕਿਤੇ ਦਰਸ਼ਕਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਅਖੀਰ ਤੱਕ ਬੈਠੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਜੇਰਾ ਕਰ ਸਕਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਹੋਰ ਨਾਟਕ ਦਾ ਪਲਾਟ ਮਿਲ ਗਿਆ ਹੋਵੇਗਾ।

ਨਾਟਕ-ਕਲਾ-ਕੇਂਦਰ

ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ ਉੱਤੇ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਨਾਟਕ-ਕਲਾ-ਕੇਂਦਰ ਦਾ ਇਹ ਅਨੋਖਾ ਉੱਦਮ ਅਤਿਅੰਤ ਸ਼ਲਾਘਾਯੋਗ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਬਲਰਾਜ ਸਾਹਨੀ ਦੀ ਸਰਪ੍ਰਸਤੀ ਜਿੱਤ ਕੇ ਹੋਰ ਵੀ ਜੱਸ ਖੱਟਿਆ ਹੈ। ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਥੀਏਟਰ ਵਿਚ ਰੰਗਮੰਚ ਦੀ ਜੜ੍ਹਤ ਕਰਨੀ, ਪਰਦੇ ਕਨਾਤਾਂ ਤੇ ਸ਼ਾਮਿਆਨੇ ਲਗਾਉਣੇ, ਸੀਟਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨਾ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਵਿਚ ਬੜਾ ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਕਲਾਕਾਰ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਜਿਸ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਨ ਨਾਲ ਛੋਟੇ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਕੰਮ ਹੱਥੀਂ ਕਰਨ ਵਿਚ ਗੌਰਵ ਸਮਝਿਆ, ਉਹ ਵੇਖ ਕੇ ਅਤਿ ਪ੍ਰਸੰਨਤਾ ਹੋਈ। ਸੜਦੀ ਧੁੱਪ ਵਿਚ ਦਲਜੀਤ ਕੌਰ ਨੇ ਕੁਰਸੀਆਂ ਟਿਕਾਣੇ ਸਿਰ ਰੱਖਦਿਆਂ ਬੜੀ ਸਖ਼ਤ ਹੱਡ-ਤੋੜਵੀਂ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ। ਇਹੀ ਹਾਲ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਕਲਾਕਾਰਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਅਚੰਭਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹੀ ਸਰੀਰਿਕ ਮੁਸ਼ਕਤ ਉਪਰੰਤ ਇਹ ਲੋਕ ਅਦਾਕਾਰੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰ ਸਕਣਗੇ! ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸ਼ੌਕ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਾਹ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਗਨ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਲਾ-ਪ੍ਰੇਮ ਅੱਗੇ ਗਰਦਨ ਝੁਕਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਦਾਕਾਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਬਿਲਕੁੱਲ ਨੌਂ-ਬਰ-ਨੌਂ ਤੇ ਤਾਜ਼ਾਦਮ ਕਲਾਕਾਰ ਬਣ ਵਿਖਾਇਆ ਭਾਵੇਂ ਇਕ-ਇਕ ਅਦਾਕਾਰ ਨੂੰ ਕਈ-ਕਈ ਪਾਤਰਾਂ ਦਾ ਪਾਰਟ ਵੀ ਕਰਨਾ ਪਿਆ।

(ਇਸ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ ਨੂੰ ਭਾਅ ਜੀ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਸਿੰਘ ਦੀ ਨਾਟਕਕਾਰ ਅਤੇ ਰੰਗਕਰਮੀ ਵਜੋਂ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਪੜਾਅ ਵਜੋਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। —ਸੰਪਾਦਕ)